

УДК 340.115

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2021.13.02>

Білозьоров Є.В.

к.ю.н., доцент,

заступник директора

Навчально-науковий інститут № 2

Національної академії внутрішніх справ

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ У СУЧАСНИХ ЮРИДИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

Постановка проблеми. Від часу проголошення незалежності в Україні здійснено цілу низку важливих кроків щодо переформатування юридичної науки згідно з викликами сучасного політико-правового життя суспільства, формування власної моделі юриспруденції, яка забезпечила б відповідні умови для національного державотворення, культурного відродження правових звичаїв і традицій українського народу. В умовах сьогодення саме ці чинники сприяють процесу входження України у світ як самостійного, дієздатного, конкурентоспроможного суб'єкта міжнародного права та надійного партнера.

Сучасний розвиток юриспруденції зумовлений інтеграційними та глобалізаційними процесами, що відбуваються у світі та Європі, її переходом від наукового монізму до світоглядно-методологічного плюралізму. Це, зі свого боку, викликає необхідність концептуального перегляду традиційних уявлень про державно-правові закономірності та поглибленого осмислення ролі правознавства в сучасному суспільстві. Глибокий аналіз усіх політико-правових явищ, визначення принципів орієнтирів подальшого розвитку юридичної науки є найважливішим напрямом наукових досліджень, основою ефективності яких має бути методологія правознавства. Тому формування дієвої методологічної системи є першочерговим завданням сучасної юриспруденції в Україні.

Формулювання завдання дослідження.
Метою статті є виокремлення реального

стану і тенденцій розвитку методології правознавства, а також здійснення теоретико-правової характеристики окремих аспектів використання ключових методологічних підходів у сучасних юридичних дослідженнях.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Теоретико-правовий аналіз наукових праць із методологічних проблем сучасних юридичних досліджень свідчить про наявність надзвичайно широкого спектра думок щодо розуміння сутності та призначення методологічних (дослідницьких) підходів в історичному (Б.І. Андрусишин, І.А. Безклубий, М.А. Дамірлі), філософському (А.А. Козловський, М.В. Костицький, С.І. Максимов), теоретичному (В.Д. Бабкін, С.Д. Гусарев, М.С. Кельман, М.І. Козюбра, Ю.В. Кривицький, А.М. Кучук, П.М. Рабінович, О.Д. Тихомиров, Ю.С. Шемшученко) вимірах.

Виклад основного матеріалу. Актуальність теми дослідження зумовлена процесами, які відбуваються у правовій реальності сучасних країн світу та України, зокрема глобалізацією, гуманізацією, інтеграцією у міжнародне й європейське право, становленням громадянського суспільства, формуванням української правової доктрини, так і потребами їх філософсько-правового осмислення методологічного забезпечення, розроблення науково обґрунтованих шляхів подальшого правового розвитку правової системи України.

У розв'язанні цих та інших правових проблем важко переоцінити роль і значення методології юридичної науки, яка зі світоглядних

позицій закладає основи праворозуміння, наукознавчого осмислення нового етапу розвитку сучасного правознавства.

Реалізація методологією права свого призначення в системі юридичних наук можлива насамперед на основі виокремлення таких засад здійснення юридичних наукових досліджень, які визначають їхні «орієнтири», пріоритетні напрями та «формати» наукових розвідок правової реальності, впливу права на формування суспільного порядку в його єдності та взаємодії з іншими соціальними регуляторами. Проте гносеологічна та епістемологічна проблематика права сьогодні ще досить обмежено представлена у вітчизняній юридичній науці, оскільки правові дослідження здебільшого спрямовані на постановку та розв'язання онтологічних питань правової реальності.

Зважаючи на те, що досить тривалий час методологічна традиція вітчизняної юридичної науки формувалася та розвивалася переважно на засадах моністичного праворозуміння, зокрема домінування позитивізму, то виникає потреба в переосмисленні певних державно-правових явищ.

Методологія сучасних юридичних досліджень характеризується такими ознаками, як охоплення різних форм теоретичного пізнання державно-правової дійсності, оптимізацією пізнавального інструментарію, впливовістю на рівень розвитку правової науки загалом, зумовленістю світоглядними, філософськими та наукознавчими підвалинами юридичної науки ХХІ ст., новітньою науковою картиною світу права, тенденціями розвитку останнього.

Тому сучасна юридична практика вимагає від юриспруденції постійного вдосконалення її методології. Очевидно, що для сучасної юридичної науки необхідне оновлення інструментарію дослідження. Успіх розв'язання будь-якої проблеми залежить від наявності та ступеня розробленості методологічних передумов. За їх відсутності практичні дії виявляються або даремними, або небезпечними, породжуючи неочікувані наслідки або ж узагалі – протилежні постав-

леним цілям [1, с. 14]. Результати наукової та практичної діяльності людей є наслідком не тільки того, хто діє або на що спрямовано пізнавальну діяльність, а й того, яким методологічним інструментарієм здійснюється сам пізнавальний процес [2, с. 210].

На думку Ю.С. Шемшученка та В.Д. Бабкіна, до фундаментальних проблем юридичної науки під кутом зору демократичної трансформації українського суспільства належить розроблення методології юридичних досліджень, об'єктивне вивчення історичного досвіду в галузі державно-правового будівництва. Істотного оновлення потребує методологія вітчизняного правознавства в напрямі наближення до найбільш вагомих загально-визнаних досягнень європейської та світової наукової думки [3, с. 6].

Нині є всі підстави стверджувати, що найважливішим досягненням у розробленні методологічних проблем у правовій науці України є шлях утвердження як світоглядних орієнтирів основних загальнолюдських цінностей – засад демократичної, правової, соціальної держави, соціальної справедливості, гуманізму, поваги до людської гідності, прав і свобод людини та громадянина. У цьому контексті постає завдання завершення процесу переходу наукових юридичних досліджень на сучасні методологічні орієнтири, які знайшли своє закріплення в чинній Конституції України.

Основним компонентом методології сучасного правознавства, на нашу думку, визначальним за своїм евристичним потенціалом є методологічні підходи, щодо інтерпретації яких склалися різні наукові позиції. Методологічні підходи посідають окреме визначальне місце за своїм евристичним потенціалом у структурі методології сучасного правознавства. Крім того, методологічний підхід є одним із основних складових елементів парадигми та розглядається як сукупність взаємозалежних наукових методів. Він об'єднує різноманітні методи, певним чином пов'язані між собою, серед яких один або кілька є основними, а всі інші підпорядковуються їм і мають допоміжний характер.

Для юридичної науки звернення до методологічних підходів, пов'язаних із тими або іншими науковими сферами, це питання залучення до пізнавального арсеналу юриспруденції тих або інших систем і схем наукового мислення, що забезпечують поглиблене, всебічне пізнання державно-правової дійсності [4, с. 234]. Юридична наука на теперішньому етапі свого розвитку постійно залучає нові для себе методологічні підходи, які вдосконалюють якість наукових досліджень.

Отже, можна стверджувати, що методологічні підходи є визначальним за евристичним потенціалом складником (рівнем) методології дослідження державно-правових явищ. Якщо юридична наука вивчає об'єкт, яким виступають держава й право, то методологія юридичної науки звернена до взаємодії юридичної науки з її об'єктом. Цю спрямованість методології юриспруденції відображають насамперед методологічні підходи, що становлять основу сучасної юридичної методології [5, с. 37].

Методологічні (дослідницькі) підходи безпосередньо залежать від наукових парадигм і здебільшого є результатом їх використання, до того ж цей вплив здійснюється не тільки завдяки ідеалам, нормам, правилам досліджень, що містяться в парадигмі, а й завдяки їхнім предметним положенням. Концептуальний підхід у системі методології правового пізнання – це загальна стратегія дослідження, спрямована на опис образу права з позиції деякої, наперед сформованої, фундаментальної ідеї або аксіоматичної засади. Використання концептуальних підходів є способом залучення позаправових ідей і концепцій, зокрема найширшого, світоглядного рівня [6, с. 461]. Сучасне правознавство вже давно не схоже на «юриспруденцію понять» ХІХ ст., його погляд на правові феномени не обмежується лише формально-логічними, поняттєвими формами. Таке розширення предметної сфери, поява нових «онтологій права» стали можливими на основі використання нових пізнавальних підходів. Методологічний підхід є одним із головних компонентів парадигми

та розглядається як своєрідний «ансамбль» взаємозалежних наукових методів. Методологічний підхід містить у собі різноманітні взаємозалежні методи, певним чином пов'язані між собою, серед яких один або декілька є ключовими, а всі інші підпорядковані їм, залежні від них, мають допоміжний характер. Поняття «підхід» є загальноприйнятим у сучасній соціальній науці із середини 1960-х років, коли одержало досить чіткі визначення як певний спосіб організації пізнавального процесу в конкретній науці, що фіксує не тільки інструментальну сторону пізнання, але й світоглядну, загальнотеоретичну [7, с. 227].

У цьому контексті заслуговують на увагу міркування А.О. Фальковського про те, що підхід стосовно методу є більш високим рівнем методології. В основі методологічного підходу лежить концептуальна ідея, що безпосередньо визначає спрямованість і впливає на інтерпретацію результатів дослідження. Підхід є формою органічного поєднання світоглядно-філософської спрямованості з методологічним інструментарієм, який використовується в певній галузі дослідження. Сутність підходу не вичерпується сукупністю методів, а повинна передбачати також компоненти більш загального порядку (ідеї) та окремого, суб'єктивного (оцінки). Підходом у методології юриспруденції можна вважати загальну спрямованість дослідження, зумовлену певною фундаментальною ідеєю, крізь яку проходить процес осягнення права. Вибір методологічного підходу передбачає підбір методів дослідження, а також інтерпретацію отриманих результатів крізь призму певної концептуальної ідеї [8, с. 11].

Особлива роль у пізнавальному процесі державно-правових явищ належить історичному підходу як сукупності методів, що передбачають пізнання певного об'єкта через призму структурних і функціональних процесів його виникнення та розвитку, оскільки поза історичним контекстом неможливо пізнати сучасність. У межах юридичної науки історичний підхід зазвичай використовують

в історико-теоретичних дослідженнях, де він реалізується через низку методів: хронологічний, проблемно-хронологічний, метод періодизації тощо [9, с. 21].

Провідну пізнавальну роль у комплексному дослідженні державно-правових явищ відіграє діяльнісний підхід як гармонійна сукупність установок, прийомів, ансамбль методів, серед яких метод діяльності вважається провідним, а інші стосовно нього виконують обслуговувальну роль. Цей підхід дає змогу зосередити увагу дослідника не тільки на проблемі власне правової діяльності, а й на інших явищах, у співвідношенні або взаємодії з якими перебуває людська діяльність. Треба констатувати досить широкі можливості застосування категорії «діяльність» як принципу або методу пізнання у сфері правових досліджень. Це можуть бути наукові розвідки, присвячені вивченню окремо взятої особистості, колективу осіб, аспектів взаємодії державних підприємств та установ, а також стосовно здійснення правотворчості, проблем реалізації права, забезпечення природоохоронної діяльності тощо. Головною рисою методу діяльності є можливість пізнання явища правової дійсності крізь призму існування такого чинника, як людська діяльність. На відміну від методу, діяльнісний підхід дає змогу ставити та розв'язувати більш складні науково-пізнавальні завдання, що підтверджується розширенням його гносеологічного інструментарію [10, с. 128].

Серед низки дослідницьких підходів щодо вивчення сутності державно-правових явищ доречно виокремити системний. Найчастіше останній надає можливість досягнути взаємодію держави та права як комплексний процес у всіх його проявах. Такий підхід припускає розгляд державних і правових явищ як цілісних сукупностей різноманітних елементів (складових частин), що взаємодіють між собою [11, с. 76].

Під час вивчення міжнародного та європейського досвіду формування та дієвості правових систем, їхніх структурних елементів із метою виявлення подібності чи відмінності

в юридичних формах набуває актуальності компаративний підхід. Це один із сучасних методологічних підходів юридичної науки, який базується на порівняльно-правовому методі, але не зводиться лише до нього, має міждисциплінарне значення поряд із такими підходами, як соціологічний, історичний, системний, функціональний та інші, і спрямований на дослідження «не одного» об'єкта. Визнання плюралізму та рівноправності культур, їх взаємодії на основі діалогу, необхідності розвитку не тільки загальнолюдського, але й регіонального, національно самобутнього у світовому правовому просторі, потребує подальшого вивчення правових систем у «форматі» співвідношення загального, особливого, одиничного та унікального, що відповідає саме порівняльно-правовому, або компаративістському, їх осмисленню [12, с. 349].

Одним із важливих гносеологічних засобів опрацювання державно-правових явищ є антропологічний підхід, основою якого є осмислення правового буття людини. Цей підхід спирається на те, що біологічна захищеність людини породжує потребу дієвого забезпечення прав і свобод людини. Антропологічний підхід ставить людину як «міру всіх речей» у центр правового буття, вивчає її роль у формуванні та впливі на право, взаємний вплив (зокрема, деструктивний) людини та правової реальності.

Викликає науковий інтерес аксіологічний (ціннісний) підхід як своєрідний спосіб пізнання сутності державно-правових явищ. Ціннісний (аксіологічний) підхід у методології юриспруденції – це загальна стратегія дослідження, що визначає розгляд права крізь призму його відповідності певним людським цінностям, які можуть забезпечуватися правом та бути її основою [8, с. 12].

Вельми цінним є використання потребового підходу як безальтернативного інструменту виявлення соціальної сутності права і держави. За твердженням П.М. Рабіновича, потребовий підхід – це методологічне підґрунтя сутнісного праворозуміння, ключ

до виявлення соціальної сутності праволовних явищ. В основі цього підходу лежить аксіоматична ідея про те, що соціальна природа, сутність правових явищ – це їхня здатність слугувати засобом, інструментом задоволення потреб людини, соціальних спільнот, суспільства загалом [13, с. 19].

Висновки. На основі проаналізованого вище є всі підстави стверджувати, що важливим етапом наукового пізнання є правильний та обґрунтований підбір методологічного інструментарію. Юриспруденція отримує

об'єктивні знання про суспільно-правові явища та процеси тоді, коли має належну методологічну основу та відповідний інструментарій. Можна констатувати, що на сучасному етапі розвитку юридичної науки уявляється за доцільне використовувати не окремо взятий підхід до дослідження правової дійсності, а їхню певну сукупність, що сприятиме розв'язанню різнопланових дослідницьких проблем і практичних завдань щодо формування в Україні сучасної демократичної, соціальної та правової держави.

Анотація

У статті автор характеризує ключові методологічні (дослідницькі) підходи, які використовуються в сучасних юридичних дослідженнях. Зазначається, що особливістю юридичної науки порівняно з іншими гуманітарними науками є те, що вона має прикладний характер, покликана обслуговувати практичні потреби правого регулювання суспільних відносин, сприяти вдосконаленню законодавства та юридичної практики.

У дослідженні уточнено, що ефективне розв'язання проблем демократичної трансформації українського суспільства, зокрема формування соціальної правової держави, національної системи права і законодавства, об'єктивно зумовило зростання ролі правознавства, яке повинно стати основним інтелектуальним чинником забезпечення державно-правових процесів в Україні. Обґрунтовано, що для всебічного дослідження предмета пізнання, з'ясування його сутності, якісних характеристик, динаміки розвитку в усій різноманітності об'єктивної реальності, її закономірних і випадкових проявів, властивості ефективно і швидко реагувати на зміни в сучасному швидкоплинному житті юридична наука повинна розвивати й удосконалювати систему методологічних підходів своїх досліджень. Очевидно, що ця система в сукупності з іншими спеціальними засобами і прийомами пізнання державно-правових явищ є складним утворенням, що формує дослідницький інструментарій юридичної науки – її методологію.

Дослідник визначив, що методологічні підходи є визначальним за евристичним потенціалом складником (рівнем) методології дослідження державно-правових явищ сучасності. Методологічні (дослідницькі) підходи безпосередньо залежать від наукових парадигм і здебільшого є результатом їх використання, крім того, цей вплив здійснюється не тільки за допомогою ідеалів, норм, правил, але й їхніх предметних положень. Вони об'єднують різноманітні методи, певним чином пов'язані між собою, серед яких один або кілька є основними, а всі інші підпорядковуються їм і мають допоміжний характер.

Автор узагальнив, що на сучасному етапі розвитку юридичної науки уявляється за доцільне використовувати не окремо взятий підхід до дослідження правової дійсності, а їхню певну сукупність, що сприятиме розв'язанню різнопланових дослідницьких проблем і практичних завдань щодо формування в Україні сучасної демократичної, соціальної та правової держави.

Ключові слова: методологічний інструментарій, методологічні підходи, методологія сучасних юридичних досліджень, наукова парадигма, юридична наука.

Bilozorov Ye.V. Theoretical fundamentals of using methodological approaches in modern legal research: problem aspects

Summary

In the article the author characterizes the key methodological (research) approaches used in modern legal research. It is noted that the peculiarity of legal science in comparison with other humanities is that it has an applied nature, designed to serve the practical needs of legal regulation of social relations, to promote the improvement of legislation and legal practice.

The study clarifies that the effective solution of the democratic transformation of Ukrainian society, in particular the formation of the social rule of law, the national legal system and legislation, objectively led to the growing role of jurisprudence, which should become the main intellectual factor in state law in Ukraine. It is substantiated that for a comprehensive study of the subject of knowledge, clarifying its essence, qualitative characteristics, dynamics of development in all the diversity of objective reality, its natural and random manifestations, the ability to respond effectively and quickly to changes in modern fleeting life, legal science must develop and improve the system of methodological approaches to their research. It is obvious that this system in combination with other special means and methods of cognition of state and legal phenomena is a complex formation that forms the research tools of legal science – its methodology.

The researcher determined that methodological approaches are a defining component of the heuristic potential of the methodology of research of modern state and legal phenomena. Methodological (research) approaches directly depend on scientific paradigms and are mostly the result of their use, in addition, this influence is carried out not only through ideals, norms, rules, but also their substantive provisions. They combine various methods, in some way related to each other, of which one or more are basic, and all others are subordinate to them and have a supporting character.

The author generalizes that at the present stage of legal science development it is expedient to use not a separate approach to the study of legal reality, but a certain set of them, which will help solve various research problems and practical problems of forming a modern democratic, social and legal state in Ukraine.

Key words: methodological tools, methodological approaches, methodology of modern legal research, scientific paradigm, legal science.

Список використаних джерел:

1. Демидов А.И. О методологической ситуации в правоведении. *Правоведение*. 2001. № 4. С. 14–22.
2. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підруч. Харків : Консум, 2006. 656 с.
3. Бабкін В.Д., Шемшученко Ю.С. Юридична наука України на сучасному етапі. *Правова держава*. 2005. Вип. 16. С. 5–9.
4. Тарасов Н.Н. Методологические проблемы юридической науки : монография. Екатеринбург : Изд-во Гуманитар. ун-та, 2001. 265 с.
5. Оборотов Ю.М. Аспекти розгортання методології юриспруденції. *Право України*. Київ, 2014. № 1. С. 33–39.
6. Оборотов Ю.М., Горобець К.В. Методологія правового пізнання. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Харків : Право, 2017. Т. 2 : Філософія права / редкол. : С.І. Максимов (голова) та ін. 2017. С. 460–463.
7. Хрідочкін А.В., Макушев П.В. Методологія сучасного правознавства : навч. посіб. Дніпро : Гельветика, 2017. 368 с.
8. Фальковський А.О. Аксіологічний підхід в методології сучасної юриспруденції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Одеса, 2011. 17 с.

9. Теорія держави і права : навч. посіб. / Бостан С.К., Гусарев С.Д., Пархоменко Н.М. та ін. Київ : ВЦ «Академія», 2013. 348 с.
10. Гусарев С.Д., Білозьоров Є.В. Діяльнісний підхід як структурний компонент методології сучасного правознавства. *Методологія в праві* : монографія. Київ : Грамота, 2017. С. 122–128.
11. Заморська Л.І. Правова нормативність та її інституціоналізація в Україні : монографія. Одеса : Фенікс, 2013. 304 с.
12. Тихомиров О.Д. Компаративний підхід у правознавстві. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Харків : Право, 2017. Т. 2 : Філософія права / редкол. : С. І. Максимов (голова) та ін. 2017. С. 349–354.
13. Рабінович П.М. Основоположні права людини: соціально-антропна сутність, змістова класифікація. *Право України*. Київ, 2010. № 2. С. 18–23.